

Η ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ ΣΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΩΣ ΥΨΙΣΤΗ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ

THE MAIEUTIC METHOD COMBINED WITH DIALECTIC AS THE HIGHEST PEDAGOGICAL PRINCIPLE ACCORDING TO PLATO

Γεώργιος Κουμάκης
Επ. Καθηγητής Φιλοσοφίας
g.koumakis@yahoo.gr

Περίληψη

Ο Πλάτων είναι ο μοναδικός φιλόσοφος στην ιστορία του φιλοσοφικού στοχασμού, ο οποίος δήλωσε με ιδιαίτερη έμφαση ότι ούτε είπε ούτε έγραψε τη φιλοσοφία του, διότι αυτή ούτε λέγεται ούτε γράφεται, όπως τα άλλα μαθήματα, εξαιτίας της αδυναμίας του λόγου να συλλάβει ικανοποιητικά την ουσία των όντων. Το θέμα αυτό εγείρει αναπόφευκτα το ερώτημα πώς δίδασκε και έγραφε τη φιλοσοφία του. Ο ίδιος απαντά ότι χρησιμοποιούσε τη μαιευτική μέθοδο με μια λανθάνουσα διαλεκτική, την οποία έπρεπε να αποκαλύψει ο μαθητής, ώστε να δημιουργήσει μόνος του τη γνώση. Αυτό σημαίνει ότι δεν έδινε έτοιμη τροφή, δηλαδή γνώση στον μαθητή, αλλά προσπαθούσε με κατάλληλες ερωτήσεις να εκμαιεύσει, δηλαδή να αποσπάσει την απάντηση από τον συνομιλητή του, ο οποίος με μικρή βοήθεια, δηλαδή λίγες ενδείξεις, βρίσκει το ζητούμενο γεννώντας έτσι τη γνώση. Ο δάσκαλος παρέχει τη γνώση όχι με σαφήνεια και καθαρότητα, αλλά υπό μορφή αίνιγματος, του οποίου καλείται ο μαθητής να βρει τη λύση, δημιουργώντας έτσι μόνος του τη γνώση, πράγμα που επιτυγχάνεται με το δεύτερο στάδιο της διαλεκτικής μεθόδου, που έγκειται στο να κατανοήσει, δηλαδή να φανερώσει την κρυμμένη διαλεκτική του δασκάλου του.

Αυτό σημαίνει περαιτέρω ότι το αίνιγμα, που προβάλλεται υπό τον τύπο της κρυμμένης, λανθάνουσας και αφανούς διαλεκτικής, τίθεται ως αντικείμενο έρευνας στον μαθητή, ο οποίος φανερώνοντάς την, δηλαδή εξηγώντας την με τεκμηριωμένα επιχειρήματα και κατ' επέκταση λύνοντας το προβαλλόμενο αίνιγμα, γεννά γνήσια και αυτόνομη γνώση. Το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα συνδυασμού μαιευτικής και διαλεκτικής μεθόδου είναι ο αινιγματικός και ο πιο σκοτεινός διάλογος *Παρμενίδης*. Έτσι στο λεγόμενο παιδαγωγικό τρίγωνο, δάσκαλος, μαθητής, διδακτέα ύλη, πρωταρχικό ρόλο για την αυτόνομη γέννηση της γνώσης παίζει η ακολουθητέα μέθοδος. Η σπουδαιότητα της κατάλληλης μεθόδου για την απόκτηση της γνώσης επισημάνθηκε πολλούς αιώνες αργότερα και από τον Γάλλο φιλόσοφο Descartes. Η διαλεκτική συνεπώς είναι το αποδοτικότερο μέσον, δηλαδή το όργανο, δια του οποίου με την καθοδήγηση του δασκάλου, γεννάται η γνώση κατά την ενασχόληση με το πράγμα. Όλη αυτή η διαδικασία λέγεται μαιευτική επιστήμη ή τέχνη, αφού σκοπός της διαλεκτικής είναι η αυτόνομη παραγωγή βέβαιης γνώσης

και υψηλού ήθους δια του παραδείγματος, και όχι μάθησης με την απομνημόνευση. Η ακολουθητέα μέθοδος διδασκαλίας αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο και την πεμπτουςία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η χρήση της μαιευτικής μεθόδου αποσκοπεί στην ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας του ανθρώπου για ανοιχτό ορίζοντα της γνωστικής διαδικασίας.

Λέξεις κλειδιά

Πλάτων, μαιευτική, διαλεκτική, δάσκαλος, παιδαγωγική αρχή.

Abstract

Plato is the only philosopher in the history of philosophical thought to have stated with particular emphasis that he neither spoke nor wrote his philosophy, because it can neither be spoken nor written like other lessons, due to the inability of logos to satisfactorily grasp the essence of beings. The question which thus inevitably arises is how Plato taught and wrote his philosophy. His own answer is that he used the maieutic method with a latent dialectic, which the student had to reveal in order to create knowledge himself. This means that Plato did not provide his student with ready food, i.e. knowledge, but attempted via appropriate questions to elicit, like a midwife, the answer from his interlocutor. The latter, with a little help, meaning a few indications, finds the answer, thereby giving birth to knowledge. The teacher does not provide knowledge clearly and unambiguously, but in the form of a riddle which the student is called upon to solve, thereby creating knowledge himself, this is achieved through the second stage of the dialectic method, which consists in understanding, i.e. revealing, the teacher's hidden dialectic.

This further means that the riddle, which is put forward in the form of a hidden, latent and unseen dialectic, is presented as the object of inquiry to the student, who by revealing it, i.e. by explaining it with substantiated arguments and by extension solving the presented riddle, gives birth to genuine and autonomous knowledge. The most representative example of a combination of the maieutic and the dialectic method is Plato's enigmatic and most obscure dialogue, the *Parmenides*. Thus, in the so-called pedagogical triangle of teacher, student and material taught, the primary role in the autonomous birth of knowledge is played by the method followed. The importance of the appropriate method to the acquisition of knowledge was noted many centuries later by the French philosopher Descartes. Dialectic is consequently the most effective means, the tool, by which, with the teacher's guidance, knowledge is born during the course of engagement with the issue. This whole process is called the maieutic science or art, since the aim of dialectic is the autonomous production of certain knowledge and high ethos by example, rather than rote learning. The teaching method followed is the primary element and the quintessence of the teaching process. The use of the maieutic method is intended to develop the human critical faculty, providing the cognitive process with an open horizon.

Key words

Plato, maieutic, dialectic, teacher, pedagogical principle.

1. Γιατί ο Πλάτων δεν «έγραψε» τη φιλοσοφία του;

Με βάση ορισμένες ενδείξεις θα μπορούσε ίσως να κατανοηθεί καλύτερα γιατί ο Πλάτων προτίμησε να μην γράψει τη φιλοσοφία του κατά τον παγιωμένο και καθιερωμένο τρόπο που γράφονται τα άλλα μαθήματα.¹ Στο θεωρητικό επίπεδο και κυρίως στη φιλοσοφία, ιδιαίτερα δε στη διαλεκτική, που είναι το κορύφωμά της, παρεισδύει η αμφισημία και η σκοτεινότητα λέξεων και φράσεων. Ο λόγος, είτε προφορικός είτε γραπτός είναι αυτός, αδυνατεί να εκφράσει σε ικανοποιητικό βαθμό την ουσία των όντων. Εκείνο, που μπορεί να διατυπώσει, είναι η ποιότητά τους, πράγμα όμως που δεν επαρκεί για την εκ βάθους σύλληψη του ορισμού ενός πράγματος (*Επ. Ζ' 342e-343a*). Με δεδομένη την αδυναμία αυτήν του λόγου ο Πλάτων έκρινε ότι θα ήταν μάταιος κόπος να επιχειρήσει τη συγγραφή ενός φιλοσοφικού πονήματος ή να πει τη φιλοσοφία του προφορικά, πολύ δε περισσότερο να την γράψει, διότι αυτό θα ήταν κενοδοξία και μάταιος κόπος.² Την είπε και την έγραψε ωστόσο με άλλον τρόπον και συγκεκριμένα υπό τύπον αινίγματος, όπως ακριβώς αινιγματικά έκανε τις διαλέξεις του για το Αγαθό (*Περί τάγαθοῦ*), κατά τη μαρτυρία τουλάχιστον των ακροατών και μαθητών του.³ Ο Πλάτων δηλαδή είπε και έγραψε επιστημονικά τη φιλοσοφία του στις ψυχές των φιλοσοφούντων ακροατών του,⁴ οι οποίοι θα να είναι ικανοί να την ανεύρουν και να την κατανοήσουν με μικρή ένδειξη⁵. Η στάση αυτή του Σωκράτη ενέχει σημαντική παιδαγωγική βαρύτητα και αποτελεί την ύψιστη παιδαγωγική αρχή, διότι ο τρόπος αυτός διδασκαλίας είναι ο πιο αποδοτικός και παραγωγικός, αφού το άτομο μπορεί αυτοδύναμα με φιλομάθεια να διευρύνει πολύ τον ορίζοντα της μάθησης και του στοχασμού του κατά τον τελειότερο και ασφαλέστερο τρόπο. Αναπτύσσεται έτσι η αυτενέργεια και η αυτόνομη δημιουργία χωρίς πολλές εξαρτήσεις από άλλους. Ότι ανακαλύπτει κανείς μόνος του είναι στερεότερη και μονιμότερη γνώση από εκείνη, που δέχεται άκριτα από άλλους, που μπορεί εύκολα να λησμονηθεί, αφού λείπει η προσωπική σφραγίδα της δημιουργίας και επομένως είναι αμφιβόλου εγκυρότητας και βεβαιότητας. Προϋπόθεση βέβαια για την αποδοτικότερη κατάκτηση ή αναζήτηση της αληθινής τέχνης του λόγου είναι κατά Πλάτωνα τρία πράγματα: α) η φύση, δηλαδή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ατόμου, β) η επιστήμη και γ) η άσκηση (μελέτη *Φαῖδρ.*, 269c8-d6). Κατ' άλλη παρεμφερή διατύπωση του Πλάτωνα τα τρία πράγματα που απαιτούνται στην αγωγή και στη μόρφωση είναι: α) να είναι κανείς συγγενής (να έχει δηλαδή φυσική κλίση) προς το εκάστοτε εξεταζόμενο πράγμα., β) να μαθαίνει εύκολα, να έχει δηλαδή κανείς υψηλό δείκτη νοημοσύνης (ευμάθεια), και γ) να έχει καλή μνήμη (μνήμων). Επισημαίνει όμως ότι τα τρία αυτά στοιχεία είναι απολύτως απαραίτητο να υπάρχουν όλα ταυτόχρονα, αφού δεν επιτρέπεται η έλλειψη κανενός, διαφορετικά δεν θα μάθει ποτέ κανείς την αλήθεια της αρετής και της κακίας (*Επ. Ζ' 344a2-b2*). Κατά τον Αριστοτέλη τα τρία στοιχεία, που συντελούν στην τελειότερη και ασφαλέστερη μάθηση είναι κατ' ουσία τα ίδια, και συγκεκριμένα: α) η φύση, β) το έθος, δηλαδή η άσκηση, και γ) ο λόγος, δηλαδή η επιστήμη (*Ηθ. Νικ.*, K9.1179b20-29. *Πολ.*, Η 15, 1334b5-9.13, 1332a38-b1). Η αναγκαιότητα ύπαρξης των τριών αυτών στοιχείων για μεθοδικότερη και ασφαλέστερη κατάκτηση της γνώσης απαντά και στον 13^ο λόγο του Ισοκράτη,

δηλαδή στο λόγο Κατά των Σοφιστών, πράγμα που υποδηλώνει ότι ήταν μια ευρέως διαδεδομένη και παγιωμένη αντίληψη της εποχής(Θεοδωρακόπουλος 1948: 428-9). Στη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη η άποψη αυτή του Πλάτωνα λέγεται το να λύνει κανείς μόνος του προβλήματα (Problems solving). Έτσι ο Πλάτων με τον ιδιαίτερο τρόπο ζωντανής μετάδοσης και γραφής της φιλοσοφίας του αναδεικνύεται στη ροή των αιώνων ως κορυφαίος παιδαγωγός με ανεκτίμητη αξία.⁶ Η μαιευτική μέθοδος, που αποδίδεται στον Σωκράτη, έγκειται στο να μη νομίζει κανείς ότι γνωρίζει αυτό που δεν γνωρίζει.⁷ Η μέθοδος του Σωκράτη, όπως αυτή απεικονίζεται από τον Πλάτωνα, έχει γίνει αντικείμενο έρευνας από σύγχρονους παιδαγωγούς (Φράγκος 1973).

Οι συχνές και επίμονες δηλώσεις του Πλάτωνα ότι δεν έχει αφήσει σύγγραμμα φιλοσοφίας, που αναφέρονται είτε άμεσα είτε έμμεσα στην Επιστολή Ζ' (341c) και στον *Φαῖδρο* (275d κ.εξ.) σχετίζονται ευθέως με το γεγονός ότι δεν έγραψε τον *Φιλόσοφο* κατά τον καθιερωμένο τρόπο, αλλά υπάρχει διάχυτος σε όλα του τα έργα. Η σχέση της άγραφης διδασκαλίας του Πλάτωνα και του *Φιλοσόφου*, που δεν γράφτηκε ποτέ σε πλήρη εκδίπλωση, ενώ ο ίδιος υποσχέθηκε στην αρχή του *Σοφιστή* (217a3) και του *Πολιτικού* (257a5) ότι θα τον έγραφε, έχει φέρει στο φως αρκετή βιβλιογραφία (Ferber 2007, Miller 2004, 2009, Koumakis 2013-14). Αξιοπερίεργη είναι η ομολογία του Πλάτωνα ότι, ενώ ζητούσε νο οροθετήσει την έννοια του σοφιστή, κινδύνευσε να βρει την έννοια του φιλοσόφου (*Σοφιστής* 253c6-9). Η δήλωση αυτή, αν συνδυαστεί με μια άλλη - παρεμφερή δήλωσή του, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν επιτρέπεται ή δεν είναι δυνατόν να βρει κανείς τον σοφιστή ή οποιοδήποτε άλλον, αν πρώτα δεν βρει και δεν κατέχει την έννοια του φιλοσόφου, δηλαδή την ίδια τη φιλοσοφία. Αυτό συμβαίνει κατ' ανάγκη, επειδή μόνον με τη φιλοσοφία, δηλαδή την καθαρή σκέψη, μπορεί να βρει κανείς οτιδήποτε αναζητεί. Αυτό σημαίνει ότι η φιλοσοφία και μάλιστα η διαλεκτική πρέπει να υπάρχει στην ψυχή κάθε ερευνητή, πριν αυτός προσπαθήσει να αναζητήσει οτιδήποτε. Επομένως ο Φιλόσοφος, που συμβολίζει την έφεση του ανθρώπου για γνήσια γνώση, δηλαδή τον καθαρό λόγο, που σημαίνει τη λογική, πρέπει ήδη να υπάρχει στην ψυχή του ερευνητή ως ζωντανός και έμψυχος λόγος (*Φαῖδρ.* 276a).

Η προεξαγγελθείσα φράση, που υπαινίχτηκα στα προηγούμενα είναι η εξής: καλά κάνει και μας επιπλήττει η λογική και μας δείχνει ότι δεν είναι ορθό να ζητούμε την ψεύτικη γνώση (ψευδή δόξαν) πριν από τη γνώση(έπιστήμην) και να την αφήνομε κατά μέρος. Αυτό είναι αναγκαίο, επειδή δεν είναι δυνατόν να αποκτήσει κανείς γνώση πριν συλλάβει σε ικανοποιητικό βαθμό την ουσία της γνώσης (*Θεαίτ.* 200c8-d4). Αυτό σημαίνει ότι δεν είναι δυνατόν να ισχυριστούμε ότι έχουμε γνώση οποιουδήποτε πράγματος, αν πρωτίτερα δεν μάθομε τι είναι γνώση. Η ιδέα αυτή μεταφερόμενη στη φιλοσοφία σημαίνει ότι δεν είναι δυνατόν να βρούμε τη φιλοσοφική έννοια του σοφιστή ή οποιαδήποτε άλλη, αν πρώτα δεν γνωρίζομε τι είναι φιλοσοφία, αν πρώτα δηλαδή δεν κατέχομε τη μέθοδο της διαλεκτικής. Εδώ γεννάται όμως εύλογα το ερώτημα πώς μπορεί να μάθει κανείς να φιλοσοφεί, να αποκτήσει δηλαδή τη μέθοδο της φιλοσοφίας, που είναι η διαλεκτική, αν

πρώτα δεν ασκηθεί στο να θέτει ερωτήματα και να προσπαθεί στη συνέχεια να δώσει μια απάντηση σε αυτά. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται ως φαύλος κύκλος. Το ενδιαφέρον αυτό θέμα πραγματεύεται συστηματικά ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια* του (B1, 1103 a31-b2). Εκεί λέγει ότι παίρνομε τις αρετές, δηλαδή τις ικανότητες, ή μαθαίνομε τις τέχνες, αφού ενεργήσομε πρωτίτερα, πράγμα που σημαίνει ότι αυτό που πρέπει να κάνομε, αφού το έχομε μάθει, το μαθαίνομε κάνοντάς το. Ως παραδείγματα φέρει τον ισχυρισμό ότι με το να οικοδομούμε μαθαίνομε να οικοδομούμε και με το να παίζομε κιθάρα, μαθαίνομε να κιθαρίζομε. Κατά τον ίδιο τρόπο με το να πράττομε τα δίκαια γινόμαστε δίκαιοι. Η ιδέα αυτή έχει ειπωθεί συγκεκαλυμμένα κατά εριστικό τρόπο και από τον Πλάτωνα με ένα παράδοξο. Λέγει συγκεκριμένα: Πώς μπορεί να ζητήσει κανείς κάτι, όταν δεν γνωρίζει τι είναι αυτό που ζητεί, Αλλά και αν κατά τύχη το βρει, πώς θα ξέρει ότι είναι εκείνο που ζητούσε, Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι δεν μπορεί κανείς να ζητήσει ούτε αυτό που ξέρει ούτε αυτό που δεν ξέρει. Τούτο δε επειδή δεν ωφελεί και δεν χρειάζεται να ερευνήσει κανείς κάτι που ήδη ξέρει, αφού θα είναι περιττός κόπος, ούτε όμως εκείνο που δεν ξέρει, αφού δεν ξέρει τι θα ζητήσει (*Μέν.*, 80d-e). Το σόφισμα αυτό λύνεται στη συνέχεια με τη θεωρία της ανάμνησης, δηλαδή των εμφύτων ιδεών.

Ο φιλόσοφος του γερμανικού ιδεαλισμού Ιμμάνουελ Καντ (1724-1804), χωρίς ίσως να έχει εντυφώσει στο πρόβλημα της άγραφης διδασκαλίας και στον αινιγματικό τρόπο εκφοράς της φιλοσοφίας του Πλάτωνα, κατέληξε στα ίδια σχεδόν συμπεράσματα με αυτόν. Έτσι είπε στην *“Κριτική του καθαρού λόγου”* ότι η “φιλοσοφία δεν μαθαίνεται, αυτό, που το πολύ-πολύ μπορεί να μάθει κανείς είναι να μάθει να φιλοσοφεί” (1910, III B, 541-542). Ακόμη όμως και αν την μάθαινε κανείς, δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι φιλόσοφος, διότι η γνώση, που θα είχε γι’ αυτήν, θα ήταν υποκειμενικοϊστορική.⁸ Ο Καντ, επηρεασμένος ίσως από τον Πλάτωνα, προσπάθησε να θεμελιώσει τη θέση ότι εκείνο, που έχει μεγάλη σημασία κατά τη διαδικασία της μάθησης, είναι να προσπαθεί ο παιδαγωγός να μη διοχετεύει έτοιμες γνώσεις στον μαθητή, αλλά να τον καταστήσει ικανό να τις βρει μόνος του με μικρή βοήθεια (1910: IX. σ. 477).

2. Διαμόρφωση του ήθους διά του παραδείγματος

Σημαντικό στοιχείο της παιδαγωγικής αρχής του Πλάτωνα είναι ο έλεγχος (*έλεγχος*), ο οποίος διενεργείται με το νόμο της λογικής, που λέγεται αντίφαση. Έλεγχος κατά τον Αριστοτέλη είναι συλλογισμός αντίφασης (*Αν. Πρ.* B 20, 66 b 9-11). Σκοπός της διδασκαλίας κατά Πλάτωνα είναι να αναπληρώσει το κενό της άγνοιας, η οποία είναι δύο ειδών, απλή και διπλή άγνοια, που είναι και η βαρύτερη μορφή της. Από την πρώτη προκύπτουν ελαφριά σφάλματα και αδικήματα, ενώ από τη δεύτερη, τα πιο μεγάλα. Απλή άγνοια είναι το να μην ξέρει κανείς κάτι, πρόκειται δε για τη συνηθισμένη μορφή άγνοιας. Απεναντίας, διπλή άγνοια είναι το να νομίζει κανείς ότι ξέρει καλά αυτά, που δεν ξέρει καθόλου (*Νόμ.*, Θ 863c1-d4). Η διαφορά της άγνοιας αυτής ήταν η αιτία, που ο Σωκράτης θεωρήθηκε ο σοφότερος από όλους τους Αθηναίους. Η διαφορά του Σωκράτη από κάποιον συζητητή

του ήταν ότι κανείς από τους δυο τους δεν ήξερε τίποτε. “Ωστόσο αυτός μεν νομίζει πως ξέρει, παρόλο που δεν ξέρει, ενώ εγώ (δηλαδή ο Σωκράτης), όπως δεν ξέρω, δεν ισχυρίζομαι πως ξέρω” (Απολ. 21 d). Η διδασκαλία, που αντιμετωπίζει το δεύτερο αυτό είδος της άγνοιας, λέγεται *παιδεία*, η οποία πάλι διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο είναι το νουθετητικό (*νουθετητικόν*), κατά το οποίο ο εκπαιδευτής προσπαθεί με συμβουλές να νουθετήσει τον νεαρό μαθητή, ώστε να τον οδηγήσει στο σωστό δρόμο, το δε δεύτερο είδος της παιδείας είναι ο έλεγχος (*έλεγχος*), με τον οποίο ο δάσκαλος προσπαθεί να οδηγήσει τον μαθητή στην ανάγκη να αντιφάσκει προς τον εαυτόν του, ώστε να συνειδητοποιήσει την άγνοιά του, και στη συνέχεια να αποβάλει την ψευδή γνώση που είχε πρωτίτερα, πράγμα που αποτελεί τη μέγιστη και κυριότατη κάθαρση, καθώς και την αναγκαία προϋπόθεση, για να δεχτεί κανείς την ορθή γνώση.⁹ Η νοοτροπία αυτή του μαθητή είναι ολέθρια, διότι, όταν νομίζει κανείς ότι ξέρει κάτι, χωρίς να το ξέρει, δεν νιώθει καν την ανάγκη να το μάθει, πράγμα που είναι η χειρότερη μορφή της αμάθειας (*Συμπ.*, 204 a 1-7).

Ως προς τη διαμόρφωση του ορθού ήθους στο μαθητή, πράγμα που είναι επίσης πολύ σημαντικό στοιχείο της αγωγής και της μόρφωσης, αφού πρόκειται για τη διάπλαση της προσωπικότητας του νέου ανθρώπου, ο Πλάτων ήταν της γνώμης ότι η αρετή δεν είναι διδακτή, πράγμα που σημαίνει ότι, ακόμα και αν μάθει κάποιος τέλεια τον ορισμό και την ουσία της αρετής, αυτό δεν συνεπάγεται ότι θα μεταμορφώσει σε πράξη τη θεωρία. Αυτό απλώς είναι ενδεχόμενο και δυνατό, χωρίς όμως να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα. Το συμπέρασμα του Πλάτωνα ως προς το θέμα αυτό είναι ότι η αρετή δεν αποκτάται ούτε εκ φύσεως ούτε με τη διδασκαλία, αλλά γίνεται από θεία μοίρα σε όσους έχουν την τύχη να την αποκτήσουν (*Μέν.*, 99 e-100 b).

Γι' αυτό ως ασφαλέστερο τρόπο μετάδοσης της αρετής θεωρεί ο φιλόσοφος τη χρήση της δύναμης του παραδείγματος και ως προς τα άτομα και ως προς τις πόλεις για όποιον θελήσει να ακολουθήσει το παράδειγμα και να το θεωρήσει ως πρότυπο συμπεριφοράς και ζωής. Αξιοσημείωτα είναι εδώ η ελευθερία και το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού, που δίδεται σε άτομα και λαούς. Έτσι για την αρίστη και ιδεώδη πολιτεία του λέγει ότι αυτή είναι τοποθετημένη ψηλά στον ουρανό και χρησιμεύει ως παράδειγμα για όποιον θέλει να την βλέπει, και βλέποντάς την να ρυθμίζει και να κανονίζει ανάλογα τον τρόπο διοίκησης της πόλης, όπου θέλει να κατοικήσει (*Πολιτ.*, Θ (IX) 592 b: *παράδειγμα ανάκειται τῷ βουλομένῳ ὄρᾶν καὶ ὄρῶντι ἑαυτὸν κατοικίζειν*). Ο Πλάτων χρησιμοποίησε το παράδειγμα, επειδή πίστευε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να δείξει κάποιος ή να μεταδώσει κάτι, χωρίς να φέρει κατάλληλο παράδειγμα αφού η θεωρία πρέπει να επαληθεύεται στην πράξη. (*Πολιτικ.*, 277 d). Σε πολλά χωρία χρησιμοποιεί την τεράστια και αποτελεσματική δύναμη του παραδείγματος ως οδηγητικού φάρου των πράξεων του ανθρώπου.¹⁰

Για την απόκτηση της αρετής και του υψηλού ήθους των νέων κατέφυγε στη χρήση του παραδείγματος, επειδή ο άνθρωπος, κυρίως δε στη νεαρή ηλικία, είναι μιμητικό ον (*Τίμ.*, 19 d 5-7), και κάθε παράδειγμα έχει το μίμημά του (*Τίμ.*, 48 e 5-9), τίθεται δηλαδή ως πρότυπο προς μίμηση, διαφορετικά το παράδειγμα χάνει το νόημα και την αποστολή του, αφού

μένει κενό περιεχομένου. Καταλήγει μάλιστα στο συμπέρασμα ότι οι μιμήσεις, εάν οι άνθρωποι (και κυρίως οι νέοι) μιμούνται από τη νεανική τους ήδη ηλικία και για μακρύ χρονικό διάστημα, καθίστανται συνήθεια και δεύτερη φύση και ως προς το σώμα και ως προς τη φωνή και ως προς τη διάνοια. Έτσι ανάλογα με το τι πράγμα μιμούνται οι άνθρωποι, διαμορφώνονται ο χαρακτήρας και η πνευματική τους κατάσταση. Αν δηλαδή μιμούνται το καλό, γίνονται καλοί, και αντιστρόφως, αν μιμούνται το κακό, γίνονται κακοί, χωρίς όμως οι ίδιοι να είναι σε θέση να διακρίνουν κατά τη στιγμή της μίμησης το καλό από το κακό (*Πολιτ.*, Γ 395 b-d). Σχετικά δε με το είδος του λόγου ως οργάνου και μέσου διατύπωσης νοημάτων και συναισθημάτων τόσο ο προφορικός (*Πολιτ.*, Β 382b9-20 όσο και ο γραπτός λόγος (*Φαῖδρ.*, 276 a 8-9) είναι μίμημα και είδωλο, δηλαδή εικόνα, ομοίωμα και φάντασμα του επιστημονικού λόγου, δηλαδή του παθήματος της ψυχής. Έτσι, αν η άγνοια στην ψυχή του πλανημένου ανθρώπου είναι αληθινό ψέμα, τότε το μίμημα με τα λόγια δεν θα είναι ολοκληρωτικά αμιγές και καθαρό ψέμα, αφού θα είναι είδωλο του παθήματος της ψυχής (*Πολιτ.* Β 382 b7-c1), και επομένως δεν θα είναι τέλειο και ακριβές απείκασμα του προτύπου, δεδομένου ότι η ύπαρξή του είναι δευτερογενής. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα είναι απόλυτα καθαρό ψέμα, αλλά ένας ελαφρύς συγκερασμός αλήθειας και ψεύδους.

Η ορθότητα της μίμησης συνίσταται κατά Πλάτωνα στο να αποδώσει κάποιος πιστά όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του προτύπου (*Νόμ.*, Β 668 b 4-7), πράγμα όμως που δεν ισχύει για την εικόνα, στην οποία δεν είναι απαραίτητο να αποδοθούν όλα τα γνωρίσματα (*Κρατ.*, 432 b 2-4). Υποστηρίζει ωστόσο ότι ο μιμητής ενεργεί, χωρίς να γνωρίζει πόσο πονηρό ή χρήσιμο είναι αυτό που μιμείται, έχει όμως τη γνώμη ότι εκείνο που μιμείται φαίνεται ωραίο στους πολλούς, που δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτό. Το συμπέρασμά του είναι ότι ο μιμητικός δεν γνωρίζει τίποτε αξιόλογο περί εκείνου, το οποίο μιμείται, και με τον τρόπον αυτόν η μίμηση αποβαίνει παιχνίδι και όχι σοβαρή σπουδή (*Πολιτ.*, Ι (Χ) 602 b 1-8). Για τον λόγο ακριβώς αυτόν ο Πλάτων αναφέρει ότι ορισμένοι, όπως οι Κρήτες και οι Λακεδαιμόνιοι, δεν αφήναν τα παιδιά τους να πηγαίνουν σε άλλες πόλεις, για να μην ξεχάσουν αυτά που έμαθαν στην πόλη τους (*Πρωτ.*, 342 a-d), ενώ το ορθό κατά Πλάτωνα θα ήταν να ξεχνά και να αποβάλλει κανείς αυτά που νόμιζε πως ήξερε προηγουμένως, όταν έλθουν στο νου του αληθέστερες και ωριμότερες σκέψεις (*Φαίδ.*, 96 c). Με την αποβολή των λανθασμένων διαλογισμών και πεποιθήσεων, που συντελείται κατά τον καλύτερο τρόπο με τον έλεγχο, δηλαδή με το νόμο της αντίφασης, μπορεί να οδηγηθεί κατάλληλα ο μαθητής στο να αντιφάσκει προς τον εαυτόν του, ώστε να φτάσει στο σημείο να πει αυτό που είπε ο Σωκράτης: “Εσείς αυτά τα ξέρατε από παλαιά, ενώ εμείς πρωύτερα νομιζαμε πως τα ξέραμε, τώρα όμως βρισκόμαστε σε απορία” (*Σοφ.*, 244 a 6-8). Αποκτά κανείς γνώση ενός πράγματος, όταν μάθει την αιτία, που αυτό γίνεται (*Μέν.*, 98 a-b). Γι' αυτό ακριβώς και με τη διαλεκτική επιδιώκομε να βρούμε την αιτία, ώστε να αποκτήσουμε αληθινή γνώση, αφού δεν μπορούμε να την βρούμε με άλλον τρόπο. Έτσι αναγκαστικά παίρνομε τον δεύτερο δρόμο για να ζητήσομε την αιτία (*Φαίδ.*, 99 d 1 *τὸν δεύτερον πλοῦν ἐπὶ τὴν τῆς αἰτίας ζήτησιν*). Πρβλ. Θανασάς 1988, El Murr, 2015).

3. Η χρησιμότητα της ολότητας κατά την εκπαιδευτική διαδικασία

Μια πολύ σημαντική αρχή για την παιδεία, η οποία περιλαμβάνει διδασκαλία, μάθηση και αγωγή, είναι η έννοια της ολότητας, πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορεί π.χ. να κατανοήσει κανείς μέρος του έργου ενός συγγραφέα ή μιας νοηματικής ενότητας, αν πρώτα δεν συλλάβει το όλον. Πώς μπορεί όμως κάποιος να κατανοήσει το όλον, αν πρώτα δεν κατανοήσει τα μέρη του, αφού το όλον σύγκειται ή ορθότερα απαρτίζεται από τα μέρη του, (Θεαίτ., 204 e-205 a), Εδώ δεν πρόκειται, ως φαίνεται, για έναν φαύλο κύκλο, αλλά μάλλον για μια αμοιβαιότητα. Αρχίζει κανείς από τα μέρη, για να αποτελεσώσει την προσπάθειά του στην ολότητα του έργου. Διευκολύνεται όμως σημαντικά στην αναζήτηση του νοήματος των μερών, όταν θα έχει προ οφθαλμών μια περίληψη ή μια γενική ιδέα του όλου, η οποία όμως αποκτάται καθαρά, πλήρως και ορθά μόνον με την ολοκλήρωση της κατανόησης των μερών. Γι' αυτό, αν αρχίσει κανείς να μελετά πάλι εκ νέου το έργο μετά την συμπλήρωση της σπουδής των επιμέρους εννοιών, θα διεισδύσει ευκολότερα και ασφαλέστερα στο βαθύτερο νόημα του εξεταζόμενου έργου. Αυτό το νόημα έχει ίσως η στερεότυπη φράση: Ξαναδιαβάζοντας, π.χ. τον Ευριπίδη ή οποιονδήποτε άλλο συγγραφέα. Η έννοια της ολότητας έχει ήδη εισχωρήσει και παγιωθεί στην Παιδαγωγική επιστήμη, όπως είναι το σχολείο του Onide Decroly, που βασίζεται στην παιδαγωγική αρχή του όλου.

Ο Πλάτων θα πει ότι η φύση της ψυχής δεν μπορεί να κατανοηθεί αξιολογικά χωρίς την κατανόηση της φύσεως του όλου¹¹. Στην ενότητα ακριβώς αυτήν της φύσης της ψυχής και της φύσης του όλου, δηλαδή του σύμπαντος, στηρίζει ο Πλάτων τη θεωρία της ανάμνησης, που είναι γι' αυτόν η μοναδική και αληθινή μάθηση. Λέγει συγκεκριμένα ότι ολόκληρη η φύση, δηλαδή ο κόσμος, παρουσιάζει συγγένεια στα μέρη της, και τίποτα δεν εμποδίζει, αν αναμνησθεί κανείς ένα ον μόνον-πράγμα που αποκαλούν οι άνθρωποι μάθηση-να εύρει όλα τα άλλα, εφόσον έχει θάρρος και δεν κατακουραστεί εντελώς, ώστε να σταματήσει την αναζήτηση¹². Ο άνθρωπος είναι συγγενής τόσο προς τα ζώα όσο και προς τα φυτά, αφού όλα αυτά είναι ζωντανοί οργανισμοί. Έτσι τα φυτά ευδοκούν μέσα στη γη (έγγεια), τα ζώα επάνω στη γη (επίγεια) ενώ ο άνθρωπος είναι φυτό ουράνιο.¹³ Επίσης, αν δεν έχει κανείς συγγένεια, δηλαδή επαφή και κλίση, προς κάποιο θέμα, όση ευμάθεια και μνημονικό και αν έχει, δεν πρόκειται να το κατανοήσει επαρκώς και να έχει καλή επίδοση (Επ., Ζ' 344 a). Έτσι η φορά του σώματός μας αναγκάζεται να μιμηθεί τη φορά του σύμπαντος, λόγω συγγένειας προς αυτό (Τίμ., 81 a).

Το πρόβλημα που τίθεται στη συνέχεια είναι να διερευνηθεί αν υφίσταται κάποια σχέση ανάμεσα στα τελευταία θέματα, που επεξεργαστήκαμε, και στη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη (πρβ. Derbolav, 1987, 1971). Ενώ την άγραφή διδασκαλία του Πλάτωνα, η οποία έχει ως έρεισμα το συνδυασμό μαιευτικής και διαλεκτικής, με το βάρος να πέφτει για μεν τη μαιευτική αποκλειστικά στον διδάσκοντα, για δε τη διαλεκτική σε αμφοτέρους, με την επισήμανση ότι ο μεν δάσκαλος πρέπει να θέτει το πρόβλημα σε κρυμμένη ή λανθάνουσα

διαλεκτική, ο δε μαθητής, με την οξυδέρκεια και την ευφυΐα που διαθέτει, χρησιμοποιώντας μια σειρά συλλογισμών, να βρει, δηλαδή να αποκαλύψει, την κρυμμένη αυτήν αλήθεια, εφόσον βέβαια τηρεί τις προϋποθέσεις της τέχνης του λόγου, δηλαδή τη φυσική έφεση προς το εκάστοτε θέμα, την ευμάθεια και την άσκηση. Μετά τη γενική και αόριστη αυτή θεώρηση των πραγμάτων, θα προσπαθήσομε να διεισδύσομε σε πιο συγκεκριμένα και απτά θέματα, ώστε να δοθεί κατά το δυνατόν επαρκής και στέρεος λόγος για την υποτιθέμενη αυτή σχέση μεταξύ των άγραφων δογμάτων από τη μια μεριά και της έννοιας του όλου και της συγγένειας των θεμάτων κατά τη διδασκαλία από την άλλη. Θα καταβληθεί δηλαδή η προσπάθεια να ριχτεί άπλετο φως στην κάπως σκοτεινή αυτή υπόθεση, αν και πολύ φοβάμαι ότι όλα αυτά θα μείνουν απλώς στο στάδιο της προσπάθειας. Θα ήμουν πάντως ευχαριστημένος αν μπορούσα έστω να προσεγγίσω την αλήθεια και να θέσω μόνον το ερώτημα προς περαιτέρω έρευνα.

4. Η μάθηση ως ανάμνηση

Παρίσταται στη συνέχεια ανάγκη να εξεταστούν πρώτα ορισμένα πράγματα, που είναι Πακράδαντη πεποίθηση του Πλάτωνα, αν και κατά βάθος η σκέψη του καταλήγει συνήθως σε απορία, την οποία θεωρεί ουσία της φιλοσοφίας (*Πολιτ.*, Ζ' 524e5, *Επιν.* 974c3, Ross, 1955: 73). Πρώτη αρχή είναι ότι-όπως είδαμε-η μάθηση είναι ανάμνηση. Αυτό προϋποθέτει την αθανασία της ψυχής, η οποία σε πρότερο βίο τα είχε μάθει όλα, και τώρα απλώς τα θυμάται (άναμνησκειται *Φαίδ.*, 74a *Φαῖδρ.*, 254d4. Η ανάμνηση ακριβώς αυτή της γνώσης, που προκύπτει από ορισμένα ερεθίσματα ή μικρές ενδείξεις, είναι η μάθηση. Αν τα πράγματα έχουν έτσι, τότε ο λειτουργικός ρόλος του δασκάλου με τη σημερινή του μορφή, που ως επί το πλείστον αποσκοπεί να μεταδώσει έτοιμη γνώση στον μαθητή, είναι εντελώς περιττός και αχρείαστος, αφού ο μαθητής μπορεί από μόνος του να βρει τη γνώση, αν καθοδηγηθεί κατάλληλα από τον δάσκαλο, με τη συνδυασμένη χρήση μαιευτικής και διαλεκτικής, που είναι ο καλύτερος τρόπος να καλλιεργηθεί και αναπτυχθεί η κριτική ικανότητα του νέου και της νέας. Στην περίπτωση αυτή ο δάσκαλος δεν χρειάζεται ούτε να πει ούτε να γράψει τη διδασκαλία του πλήρως, εναργώς και εντελώς, αλλά είναι αρκετό να την πει και να την γράψει με υπαινιγμούς, ώστε με κατάλληλους συλλογισμούς να την μαντεύσει και να την αποκρυπτογραφήσει ο μαθητής, ενθυμούμενος δηλαδή εκείνα, που η ψυχή του είχε μάθει στην προηγούμενη ζωή του, όπως αυτό λέγεται διεξοδικά στον *Φαίδωνα* (74ac). Πρέπει βέβαια να τονιστεί εδώ ότι η μέθοδος διδασκαλίας της φιλοσοφίας έχει μια ιδιαιτερότητα και δεν μπορεί να εφαρμοστεί πλήρως στα άλλα μαθήματα, όπως ρητά δηλώνει ο Πλάτων. Η φιλοσοφία δηλαδή δεν λέγεται και επομένως δεν διδάσκεται όπως διδάσκονται τα άλλα μαθήματα (*Ζ' Έπ.*, Ζ 341 c 5-6: *ρήτων γάρ ούδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα*).

Πώς προκύπτει τώρα η αναγκαιότητα της σχέσης του όλου προς τη συγγένεια των θεμάτων κατά τη διδασκαλία, δηλαδή της διδασκαλίας της διδακτέας ύλης; Γενικά, ο δάσκαλος πρέπει να διδάσκει κατά τρόπο εύληπτο και κατανοητό, ώστε το μάθημα να

παρουσιάζεται στον μαθητή ως αποτέλεσμα αδήριτης λογικής αναγκαιότητας. Το μάθημα δεν πρέπει να γίνεται με βία αλλά με τη μορφή παιχνιδιού, ώστε με το να δημιουργείται ευχάριστη ατμόσφαιρα, να αποβαίνει μόνιμο, αποδοτικό και γόνιμο κτήμα (*Πολιτ.*, Ζ' 536e-537a, *Νόμ.*, Γ 685a) Ο Πλάτων αφορμάται από την αρχή ότι το σώμα αποτελεί εμπόδιο, για να αποκτήσει κανείς αληθινή γνώση, διότι οι αισθήσεις μας από μόνες τους, με κυριότερη την όψη και την ακοή, δεν συμβάλλουν από μόνες τους στο να αποκτήσουμε αληθείς, ακριβείς και βέβαιες γνώσεις. Αυτά μπορεί κανείς να τα αποκτήσει, μόνον όταν η ψυχή απαλλαγεί από το σώμα και μείνει καθαρή χωρίς τα εμπόδια του σώματος (*Φαίδ.*, 66 b-68 c). Με βάση το σκεπτικό αυτό ο Πλάτων κάνει μια διάζευξη, λέγοντας ότι, αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε υπάρχουν δύο μόνον δυνατότητες, ή δεν είναι δυνατόν ο άνθρωπος να αποκτήσει πουθενά τη γνώση ή θα την αποκτήσει μετά τον θάνατό του.¹⁴ Όσο ζούμε, απλώς μπορούμε μόνον να πλησιάσουμε την αλήθεια, εφόσον αποστασιοποιηθούμε από το σώμα, χωρίς να γευόμαστε τις χαρές ή τις πίκρες του σώματος, αφού πρέπει να είμαστε καθαροί, εκτός αν υπάρχει απόλυτη ανάγκη (*Φαίδ.*, 67 a 2-6). Μπορεί να προσεγγίσει κανείς τη γνώση, μόνον εάν προπαρασκευαστεί ακριβέστατα, για να την διανοηθεί με την καθαρή νόηση, και να μην την προσεγγίσει με τις αισθήσεις του σώματος (*Τίμ.*, 28a1-2, 52a4, *Πολιτ.*, Ζ' 524b-525c3, *Παρμ.*, a1-2, 135e3-4). Με τον τρόπον αυτόν μπορεί κανείς να πλησιάσει την ουσία, δηλαδή το βαθύτερο περιεχόμενο όλων των πραγμάτων (*Φαίδ.*, 65 d 11-e 5). Από αυτό συμπεραίνεται ότι η ψυχή, πριν έλθει στο σώμα μας, τα είχε μάθει όλα και στη ζωή απλώς τα αναμνησκαίται. Αν θυμηθεί ένα πράγμα, συνειρμικά θυμάται και το συγγενές του, είτε όμοιο είτε ανόμοιο είναι αυτό. (*Φαίδ.*, 74a2-d2, *Μέν.*, 82e12-13. *Πολιτ.*, ΣΤ' 485e, I, 614e). Άρα, αφού η ψυχή τα έχει μάθει πρωτύτερα όλα κατά Πλάτωνα, είναι δυνατόν να τα θυμηθεί όλα με κατάλληλες ερωτήσεις. Για τη σχέση των "άγραφων" δογμάτων και της παιδείας κατά Πλάτωνα υπάρχει σχετική βιβλιογραφία, έστω και υπό εντελώς διαφορετική οπτική γωνία (Miller 2009, Rabbow 1960).

5. Μαιευτική και διαλεκτική κατά Πλάτωνα

Ο Πλάτων είναι ο μοναδικός φιλόσοφος, ο οποίος ομολόγησε ότι ούτε είτε ούτε έγραψε τη φιλοσοφία του με τον τρόπο που λέγονται και επομένως γράφονται τα άλλα μαθήματα, διότι αυτό δεν είναι ούτε δυνατόν ούτε επιτρεπτόν, πράγμα που σημαίνει ότι η φιλοσοφία ούτε πρέπει ούτε μπορεί να ειπωθεί ή να γραφεί ικανοποιητικά (*Επ.*, Ζ 341 d 5). Συμπληρώνει δε ότι ούτε επρόκειτο να πει ή να γράψει εκείνα, με τα οποία σοβαρά ασχολούνταν σε όλη του τη ζωή, δηλαδή τη φιλοσοφία του με το κορύφωμά της τη διαλεκτική, που είναι "τὰ πρῶτα καὶ ἄκρα" (*Επ.*, Ζ' 344 d 5), όπως τα αποκαλεί ο ίδιος. Τονίζει μάλιστα εμφαντικά ότι δεν υπάρχει ούτε πρόκειται να υπάρξει σύγγραμμα φιλοσοφίας δικό του, και ότι όσοι ισχυρίζονται ότι άκουσαν τη διδασκαλία του με τέτοιο περιεχόμενο δεν λένε την αλήθεια (*Επ.*, Ζ', 339c4 341 c6). Η αιτιολογία που προβάλλει είναι ότι αυτή δεν λέγεται ούτε γράφεται όπως τα άλλα μαθήματα, εξαιτίας της αδυναμίας του λόγου να συλλάβει την ουσία των πραγμάτων (*Επ.*, Ζ' 343 a 1). Οι υπαινιγμοί αυτοί του Πλάτωνα υπάρχουν και στον

Φαῖδρον, έμμεσα όμως η ιδέα αυτή διαχέεται συγκεκαλυμμένα σε ολόκληρο το έργο του με εκφράσεις όπως: προς το παρόν δεν γνωρίζομε (*Φαίδ.*, 73 a 5, 95 e 4), αλλά θα το πούμε άλλη φορά, χωρίς ποτέ να υλοποιεί την υπόσχεσή του αυτήν και να απαντά στο εκάστοτε προτιθέμενο ερώτημα. Τα απροσδόκητα αυτά λόγια του Πλάτωνα προκάλεσαν μεγάλη σύγχυση και απορία στους Πλατωνιστές, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα ρεύμα και μια κίνηση πλήθους ερμηνευτών, οι οποίοι διατύπωσαν τη γνώμη ότι ο Πλάτων πράγματι δεν έγραψε τη φιλοσοφία, αλλά την είτε σ' ένα κλειστό κύκλο μαθητών του και χάθηκε οριστικά. Η άποψη αυτή βρήκε μεγάλη απήχηση στους ασχολούμενους με τη φιλοσοφία του Πλάτωνα, ορθώθηκε όμως και ισχυρός αντίλογος με εξίσου ισχυρά επιχειρήματα.

Σε περίπτωση αποδοχής της άποψης αυτής, θα πρέπει να δεχτεί κανείς το παράδοξο ότι ο φιλόσοφος έγραψε τα επουσιώδη, τα άνευ σημασίας και ανάξια λόγου, ενώ άφησε άγραφα τα σπουδαιότερα, τα οποία θα άφηνε ως αιώνιο κτήμα στην ανθρωπότητα, αν και μπορούσε να τα πει και να τα γράψει, σε περίπτωση που πιστέψουμε ότι τα είπε στους μαθητές του. Κάτι τέτοιο θα συνιστούσε βέβαια αντίφαση, αφού τίθεται ως αρχή από τον ίδιο τον Πλάτωνα ότι η φιλοσοφία ούτε λέγεται ούτε γράφεται με τον τρόπο που λέγονται και γράφονται τα άλλα μαθήματα, δηλαδή κατά τον καθιερωμένο τρόπο. Αν ωστόσο δεχτεί κανείς ότι την είπε στους μαθητές του, τότε θα πρέπει επίσης να δεχτεί ότι την είπε κατ' άλλον τρόπο, και συγκεκριμένα αινιγματικό, ακριβώς δηλαδή με τον ίδιο τρόπο που έκαμε τη διάλεξη για το αγαθό (Ross, 1955: 117-118). Στη δίνη αυτή των αντιτιθεμένων απόψεων προσπαθώ να αναπτύξω την άποψη ότι ο Πλάτων είπε και έγραψε τη φιλοσοφία του κατά τρόπο αινιγματικό, την οποία μπορούν μόνον ολίγοι να την κατανοήσουν με το να λύνουν το προτεθέν αίνιγμα. Η άποψη αυτή στηρίζεται στη θέση του Πλάτωνα ότι ο γραπτός λόγος αποσκοπεί να υπομνήσει στους ήδη γνωρίζοντες αυτά που ο ίδιος εννοεί. (*Φαῖδρ.*, 275 d 1-2). Οι μαθητές του βέβαια ήξεραν λίγο ή πολύ την διδασκαλία του Πλάτωνα, οπότε καθίσταται εύλογο και πιθανό η άγραφη διδασκαλία του να απευθύνεται κυρίως στους μαθητές του. Ο *Παρμενίδης* είναι κατά κοινή ομολογία ο πιο αινιγματικός του διάλογος. Πάντως, η ανωτέρω δήλωση του Πλάτωνα ότι ούτε είπε ούτε έγραψε τη φιλοσοφία του, αλλ' ότι μπορούν να την βρουν ολίγοι ευφυείς με δεδομένες μικρές ενδείξεις (*Επ.* Ζ' 341e), βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τη *μαιευτική* του μέθοδο στον *Μένωνα* και στον *Θεαίτητο*, που με αισθήματα αγάπης και ευγνωμοσύνης απέδωσε στον δάσκαλό του τον Σωκράτη.

Η *μαιευτική* συνίσταται στο ότι ο δάσκαλος δεν δίδει πλήρη και σαφή γνώση στον μαθητευόμενο, ο οποίος με μικρές ενδείξεις προσπαθεί να ανιχνεύσει το νόημα των λόγων του δασκάλου. Τη *μαιευτική* μέθοδο χρησιμοποιούσαν με σθένος, πάθος και αφοσίωση τόσο ο Σωκράτης όσο και ο Πλάτων, επειδή ίσως είχαν την πεποίθηση ότι αυτή ήταν ο ορθότερος τρόπος όχι μετάδοσης αλλά δημιουργίας ασφαλέστερης και μονιμότερης γνώσης στην ψυχή του μαθητή, ο οποίος με τις μικρές ενδείξεις, που με φειδώ του παρέχει ο δάσκαλος, καλείται να διεισδύσει στο βαθύτερο νόημα των λόγων του. Ο δάσκαλος χρησιμοποιεί τη *μαιευτική* μέθοδο με τη μορφή λανθάνουσας, δηλαδή αινιγματικής και κρυμμένης διαλεκτικής. Το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της διαλεκτικής είναι ο

Παρμενίδης του. Η διαλεκτική όμως διαποτίζει όλο σχεδόν το έργο του, χωρίς να γίνεται εύκολα αντιληπτή, αφού είναι αφανής, όπως π.χ. στον *Γοργία* (519 c-520 e. Πρβ. Koumakis 2020) και αλλού. Ο μαθητής χρησιμοποιεί επίσης τη διαλεκτική αλλά με διαφορετική μορφή, με την οποία προσπαθεί να προσεγγίσει την αληθινή γνώση με νοητικές διαδικασίες, και αποκρυπτογραφώντας το νόημα των λόγων του δασκάλου του, λύνει έτσι το προβλλόμενο αίνιγμα. Ο Ζήνων-όπως παραδίδουν οι αρχαίοι¹⁵- υπήρξε ο επινοητής (ευρετής) της διαλεκτικής, η οποία αφορά τα αισθητά και ορατά όντα. Ο Πλάτων στη συνέχεια ήταν ο θεμελιωτής της διαλεκτικής σε καθαρά νοητικό επίπεδο με αφηρημένες έννοιες.

Σε τι συνίσταται όμως η διαλεκτική αυτή, της οποίας υπέρμαχοι είναι ο Σωκράτης και ο Πλάτων; Δύο είναι τα βασικά στοιχεία της, το πρώτο είναι η σύνθεση και η διαίρεση, δηλαδή η σύγκριση και η διάκριση, και το δεύτερο η υπόθεση.¹⁶ Αυτά τα δύο στοιχεία όμως δεν γίνονται χωριστά, αλλά συνδυάζονται σ' ένα ενιαίο σύνολο, οπότε γίνεται σύνθεση και διαίρεση των πρώτων υποθέσεων όπως δηλώνει ο ίδιος ο Πλάτων στον *Φαίδωνα* (107 b 3-6), ενώ η κορυφή της υλοποίησής της γίνεται στον *Παρμενίδην*, όπου πραγματώνονται συνθέσεις και διαιρέσεις των υποθέσεων. Εκεί η υπόθεση είναι μία: "Εάν το ένα είναι ένα ή μη ένα". Η αρχική αυτή υπόθεση του *Παρμενίδη*, που αφορά το ένα και τα άλλα (*ἓν καὶ τᾶλλα*), διαιρείται σε εννέα υποθέσεις ανά δύο ενάντιες (όχι αντιφατικές), ενώ η τρίτη αποτελεί τη σύνθεση των δύο πρώτων, και κατ' επέκταση όλων των υποθέσεων (Koumakis 1971: 89-129).

Η σύνθεση και η διαίρεση χρησιμεύουν να ξεδιαλύνουμε, δηλαδή να διασαφήσουμε και να διευκρινίσουμε, τις προβλλόμενες έννοιες ή φράσεις, που είναι αμφίσημες, και μπορεί εύκολα κανείς να εξαπατηθεί. Με τη σύνθεση και τη διαίρεση επιτυγχάνουμε, ώστε να ξεχωρίσουμε τα ίδια από τα διαφορετικά και τα όμοια από τα ανόμοια. Υπάρχουν δηλαδή πράγματα, τα οποία, ενώ φαίνονται όμοια, είναι εντελώς ανόμοια μεταξύ τους (*Πολιτικ.* 285a), και άλλα, που, ενώ φαίνονται διαφορετικά, είναι τα ίδια (*Σοφ.* 253d1-3). Η υπόθεση χρησιμεύει στο να καθίσταται ο λόγος ασφαλής, επειδή και τα συμπεράσματα είναι υποθετικά, αφού εξάγονται από υποθετικές προτάσεις (Βορέας 1972: 88-89). Εξαιτίας της αδυναμίας του λόγου σε κατηγορηματική μορφή να δηλώσει την αλήθεια, δηλαδή την ουσία των όντων, δεν μπορεί να υπάρξει βέβαιη γνώση, οπότε ο λόγος καθίσταται επισφαλής, ενώ νομίζουμε ότι είναι βέβαιος. Δεδομένου ότι η αλήθεια των προτάσεων έγκειται στη λογική ακολουθία και στον συνειρμό τους, ο υποθετικός λόγος είναι ασφαλής, διότι δεν είναι κατηγορηματικός, αλλά εξαρτάται κάθε φορά από τις τιθέμενες υποθέσεις, αν δηλαδή αληθεύουν ή όχι οι υποθέσεις, πράγμα που θεωρούμε δεδομένο ότι δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων. Η εγκυρότητα των προτάσεων αυτών, που ορμώνται από την υπόθεση, έγκειται όχι στο αν αυτή είναι αληθής, αλλά μόνον στο αν η ακολουθία των προτάσεων έχει λογικό ειρμό, τα δε συμπεράσματα είναι επίσης υποθετικά. Αν δηλαδή τα συμπεράσματα συμφωνούν λογικά προς την αρχική υπόθεση, θεωρούνται αληθή, ενώ, εάν διαφωνούν, ως μη αληθή (*Φαίδ.* 100a3-5, 101d5).

Ο Πλάτων λοιπόν καθοδηγούμενος από τον δάσκαλό του, τον Σωκράτη, είχε σαφή γνώση των ορίων των πνευματικών του δυνατοτήτων, πράγμα που τον οδήγησε στη *μαιευτική τέχνη*, που σημαίνει να βοηθά ο ένας τον άλλο, συγκεκριμένα ο ώριμος τον ανώριμο να γεννά μόνος του τη γνώση, όπου βέβαια αυτό είναι δυνατόν, και όχι να την παραλαμβάνει έτοιμη. Ο μαθητής πάλι, για να μπορέσει να γεννήσει τη γνώση, δηλαδή να μάθει, χρησιμοποιεί την επιστήμη της διαλεκτικής. Αφού τώρα η γνώση δεν παραδίδεται και επομένως δεν παραλαμβάνεται, αλλά γεννάται, τότε είναι φανερό ότι ο μαθητής δεν μαθαίνει, αλλά αναμνησκειται, θυμάται δηλαδή αυτά που η ψυχή του ήξερε πρωτότερα. Με το σκεπτικό αυτό κατά Πλάτωνα η μάθηση είναι ανάμνηση.

Τέλος, από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο Πλάτων υπήρξε αποδοτικός και γόνιμος δάσκαλος, επέδειξε δε συνέπεια ως προς το ήθος και το έργο του, αφού υπήρξε απόλυτη συμφωνία λόγων και έργων. Αυτό σημαίνει ότι όπως δίδασκε ζωντανά χρησιμοποιώντας τη *μαιευτική μέθοδο*, κατά τον ίδιο τρόπο ήθελε να διδάξει τις μεταγενέστερες του γενιές, γράφοντας τη φιλοσοφία του κατά τρόπο *αινιγματικό*, δηλαδή *σκοτεινό* και *ασαφή*, ώστε να αναγκασθεί ο αναγνώστης, χρησιμοποιώντας τη διαλεκτική, να βρει μόνος του την αλήθεια, βασιζόμενος στα γραπτά του κείμενα. Αυτό ήταν το νόημα των λόγων του Πλάτωνα, όταν έλεγε ότι δεν έγραψε και επομένως δεν έχει αφήσει σύγγραμμα της φιλοσοφίας του με τον τρόπο που συντίθενται τα συγγράμματα άλλων μαθημάτων. Δεν αποκλείεται όμως να έχει καταλείψει σύγγραμμα γραμμένο κατά άλλον τρόπον. Ο τρόπος αυτός δεν μπορεί να είναι άλλος από το παιχνίδι, όπως ο ίδιος χαρακτηρίζει π.χ. τον *Παρμενίδην* (137 b 2). Αυτό ακριβώς-και τίποτα άλλο-είναι το νόημα της λεγόμενης *άγραφης φιλοσοφίας* του, την οποία έγραψε *αινιγματικά* με τη μορφή παιχνιδιού, για να δώσει την ευκαιρία στους άλλους να θέσουν σε κίνηση τη νοημοσύνη τους. Η διαδικασία όμως αυτή είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηρίσει ο Πλάτων τη μάθηση *ανάμνηση*.¹⁷

Ο Πλάτων με το εγχείρημά του αυτό να μην γράψει τη φιλοσοφία του, και ιδίως το κορύφωμά της, τη διαλεκτική, κατά τον καθιερωμένο τρόπο, αλλά *αινιγματικά*, αποσκοπούσε ίσως αφενός μεν να δηλώσει την ιδιαίτερη φύση και ουσία της φιλοσοφίας, αφετέρου δε να δείξει τον ορθότερο τρόπο οικείωσης του ατόμου προς αυτήν. Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος διδασκαλίας της φιλοσοφίας μας επιτρέπει ίσως να υποθέσουμε ότι τα άλλα μαθήματα παρά τα κοινά τους στοιχεία πρέπει να έχουν κάποιες ιδιαιτερότητες κατά τη διδασκαλία, οι οποίες πρέπει να ελκύσουν την προσοχή των παιδαγωγών.

Η παιδευτική σημασία της *μαιευτικής* σε συνδυασμό με τη διαλεκτική είναι ότι ο διδάσκων δεν μεταδίδει έτοιμες γνώσεις στον μαθητή, αλλά τις εκμαιεύει, όπως ακριβώς η *μαία* βοηθά τις γυναίκες στον τοκετό. Ο διδάσκων απλώς δημιουργεί το κατάλληλο πλαίσιο και ευχάριστη ατμόσφαιρα, ώστε ο μαθητής, προσπαθώντας με *αλληλουχία συλλογισμών* να απαντήσει στις στοχευμένες ερωτήσεις του, να μπορέσει να αναπτύξει τις πνευματικές του ικανότητες. Σκοπός είναι η ώθηση προς την αυτενέργεια, την τόνωση της κριτικής ικανότητας, και την πνευματική ανέλιξη του ανθρώπου.

6. Η συμβολή της μαιευτικής και της διαλεκτικής στη μόρφωση του ανθρώπου.

Η μαιευτική μέθοδος δημιουργεί στον μαθητή τη σωφροσύνη, με το να μη νομίζει πλέον ότι ξέρει αυτά που δεν ξέρει (*Θεαίτ.*, 210 c 3-5), αφού αφαιρεί από τον νου του τις λανθασμένες γνώμες, και τον καθιστά καθαρό, ώστε να πιστεύει ότι γνωρίζει μόνο αυτά που γνωρίζει και τίποτε περισσότερο (*Σοφ.*, 230 d 1-4). Αν νομίζει κανείς ότι ξέρει καλά εκείνα, που δεν ξέρει καθόλου, τότε έχουμε διπλή αμάθεια, που είναι η χειρότερη μορφή της άγνοιας (*Νόμ.*, Θ 863 c 4-6), όπως λέχτηκε και προηγουμένως. Όταν συμβαίνει αυτό, όταν δηλαδή νομίζει κανείς πως ξέρει περισσότερα από όσα πράγματι ξέρει, τότε αυτά που νομίζει πως ξέρει, χωρίς όντως να τα ξέρει, χαρακτηρίζονται *άνεμιαῖα*, δηλαδή πράγματα άγωνα, κενά, τα οποία παίρνει ο άνεμος, και συνεπώς δεν είναι άξια τροφής (*Θεαίτ.*, 210 b 4-10). Τα ανεμογεννήματα αυτά είναι η αντίθετη έννοια του γόνιμου (*Θεαίτ.*, 151 e 5-6) και ως τέτοια χαρακτηρίζονται τα ψεύδη (*Θεαίτ.*, 161 a 1).

Το ερώτημα που τίθεται στη συνέχεια είναι να αναζητηθεί ο ρόλος της μαιευτικής και της διαλεκτικής στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του νέου ανθρώπου. Τι είναι η διαλεκτική έχει απαντηθεί από τον Πλάτωνα κατά ποικίλους τρόπους (Κουμάκης, 2016: 100 κ.εξ.). Βασικός ορισμός του διαλεκτικού κατά Πλάτωνα είναι ότι αυτός μπορεί, όχι μόνον να λάβει τον λόγο της ουσίας κάθε πράγματος, αλλά και να δώσει λόγο στον εαυτό του και σε άλλον. Σε όποιο βαθμό ένα άτομο διαθέτει τις ικανότητες αυτές, τόσο νου, δηλαδή γνώση, έχει για το πράγμα (*Πολιτ.*, Z 534 b 3-6). Ο Πλάτων με τις παραπάνω προτάσεις υποδηλώνει ότι υπάρχουν βαθμίδες στη φύση του διαλεκτικού ως προς τις ικανότητες που κατέχει ο καθένας σε δεδομένη χρονική στιγμή. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν όλοι οι διαλεκτικοί τις ίδιες ικανότητες, αφού ενδέχεται ορισμένοι να είναι καλύτεροι από τους άλλους. Με το σκεπτικό αυτό ο Πλάτων μπόρεσε να πει ότι υπάρχουν και θαυμάσιοι (δεινοί) διαλεκτικοί¹⁸. Συμβαίνει επίσης τα ίδια πρόσωπα σε μια διδομένη χρονική περίοδο να είναι καλύτερα και ικανότερα από μια άλλη στιγμή. Όμως, συνήθως με την πάροδο του χρόνου γίνεται κανείς καλύτερος διαλεκτικός, ένεκα αφενός μεν της πνευματικής ωρίμανσης, αφετέρου δε της εμπειρίας, η οποία αποκτάται με τον καιρό. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η πορεία του πνευματικού ανθρώπου, που ασκεί τη διαλεκτική, είναι μια συνεχής ανάβαση, μέχρι να φτάσει στην ιδέα του ωραίου (*Συμπ.*, 211 c-d) και του αγαθού.¹⁹

Όσοι πάλι δεν είναι ικανοί να λάβουν και να δώσουν λόγο δεν θα μπορέσουν ποτέ να κατανοήσουν ικανοποιητικά κάτι από τα απαραίτητα μαθήματα (*Πολιτ.*, Z', 531 d-e) που περιγράφονται στο έβδομο βιβλίο της *Πολιτείας* του, όπως είναι τα μαθηματικά, η αστρονομία, η γεωμετρία και κυρίως η διαλεκτική, η οποία επονομάζεται *θριγκός*, δηλαδή γέισμα, επιστέγασμα και κορωνίδα όλων των μαθημάτων (*Πολιτ.*, 534 e 2-535 a 1). Λαμβάνει κανείς λόγο ενός πράγματος, όταν αντιληφθεί όλες τις διαφορές από καθένα από τα άλλα όντα. Όταν πάλι συλλαμβάνει κανείς τα κοινά χαρακτηριστικά μιας ομάδας, δηλαδή ενός συνόλου πραγμάτων, τότε συλλαμβάνει τον λόγο της ολότητας της έννοιας αυτής. Όταν επιτευχθεί αυτό, όταν δηλαδή συλλάβει κανείς τις ομοιότητες και τις διαφορές

των πραγμάτων απ' αλλήλων, συλλαμβάνει ταυτόχρονα και τον λόγο της ουσίας της κοινότητας αυτής, οπότε γίνεται επιστήμων των κοινών αυτών χαρακτηριστικών, ενώ πρωτότερα είχε απλά γνώμη (Θεαίτ., 208 d-e). Αυτό σημαίνει ότι, όταν επιλαμβάνεται κανείς κάποιου κοινού στοιχείου μιας ομάδας πραγμάτων, τότε ο λόγος αφορά εκείνα τα πράγματα, που μετέχουν στα γνωρίσματα αυτά. Συνεπώς, ο λόγος της ουσίας κατασκευάζεται με τη σύλληψη των υφισταμένων διαφορών και ομοιοτήτων των συγκρινόμενων πραγμάτων.

Με άλλα λόγια ο εντοπισμός των ομοιοτήτων και διαφορών ενός πράγματος είναι προϋπόθεση για τη σύλληψη του λόγου της ουσίας του, πράγμα που είναι η λυδία λίθος της διαλεκτικής, η οποία οδηγεί στην κατάκτηση μιας βεβαιότερης γνώσης. Βασικό στοιχείο και θεμέλιος λίθος της διαλεκτικής είναι να γνωρίζει κανείς ακριβώς τις ομοιότητες και ανομοιότητες, τουτέστιν τις διαφορές, των πραγμάτων. Συνεπώς, μόνον εκείνος, που τις αντιλαμβάνεται και τις διακρίνει μπορεί να απατήσει άλλον εννοιολογικά και να αποφύγει να απατηθεί. Προϋπόθεση όμως για να το κατορθώσει είναι να γνωρίζει την αλήθεια. Εδώ παρατηρούμε ότι υφίσταται αμοιβαία σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά στοιχεία. Αυτό σημαίνει ότι αν μπορεί κανείς να διακρίνει με ακρίβεια τις ομοιότητες και ανομοιότητες των πραγμάτων, τότε γνωρίζει την αλήθεια, και αντιστρόφως: αν γνωρίζει κανείς την αλήθεια των πραγμάτων, τότε μπορεί να διακρίνει ακριβώς τις ομοιότητες και ανομοιότητες του ενός από το άλλο, να απατήσει άλλον αλλά και να μην απατηθεί. Αυτό ακριβώς σημαίνει κατά Πλάτωνα ότι κάποιος κατέχει την τέχνη του λόγου (Φαῖδρ., 262 a-c).

Το επιχείρημα αυτό του Πλάτωνα φαίνεται εκ πρώτης όψεως πως οδηγεί σ' έναν φαύλο κύκλο, διότι αυτά που ζητούμε να μάθουμε, δηλαδή την αλήθεια και τη γνώση, τα ξέρομε ήδη εκ των προτέρων. Όπως είδαμε όμως και προηγουμένως δεν πρόκειται για φαύλο κύκλο, διότι άλλη είναι η ποιότητα της αλήθειας και της γνώσης στην αρχή και άλλη στο τέλος της έρευνας. Στην αρχή η γνώση δεν είναι οριστική και βέβαιη, αλλά αβέβαιη και ατελής αφού ομοιάζει με την γνώμη (δόξα), ενώ στο τέλος αναφαιίνεται η βέβαιη και αληθινή γνώση. Στην αρχή ήταν *δοξαστής*, δηλαδή κατ' εικασίαν γνώστης, αφού η γνώση του στηριζόταν σε δοξασίες, ενώ έπειτα ήταν κατ' αλήθεια επιστήμων²⁰. Επομένως δεν πρόκειται για το ίδιο πράγμα, αλλά για δύο διαφορετικά, αφού το *γνωστόν* δεν είναι το ίδιο με το *δοξαστόν* (Πολιτ., Ε 478 a 12-b 2). Το λογοπαίγνιο αυτό εμφανίζεται στον Πλάτωνα με ένα εριστικό λόγο στον *Μένωνα* (80 e 1-5). Εκεί -όπως αναφέρθηκε προηγουμένως- λέγει ότι δεν είναι δυνατό να ερευνησει ο άνθρωπος ούτε εκείνο που ξέρει ούτε εκείνο που δεν ξέρει, διότι αυτό που ξέρει δεν χρειάζεται να το ερευνησει, ούτε όμως αυτό που δεν ξέρει μπορεί να ερευνησει, αφού δεν ξέρει τι πράγμα είναι αυτό που θέλει να ερευνησει.

Φαίνεται επίσης ότι ο λόγος δεν είναι μονοσήμαντος και δεν έχει την ίδια βαρύτητα για όλα τα πράγματα, αλλά παρουσιάζει μια συγγένεια προς τα εξεταζόμενα θέματα ανάλογα με την αξία τους. Έτσι ο Πλάτων επισημαίνει τη διαφορά του λόγου από τη μια μεριά για τους θεούς και τα ουράνια πράγματα, και από την άλλη για τα ανθρώπινα. Επιχειρηματολογεί ότι για τους θεούς και τα ουράνια δεν μπορούμε να κάνουμε λόγους ακριβείς, επειδή δεν έχουμε γι' αυτά ακριβή και τέλεια γνώση. Γι' αυτό ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον

εύλογο μύθο. Αντίθετα, για τα ανθρώπινα πράγματα μπορούμε να μιλήσουμε με περισσότερη ακρίβεια, επειδή τα γνωρίζουμε καλύτερα, γι' αυτό οι ακροατές στην περίπτωση αυτή γίνονται δύσκολοι κριτές, όταν ο ομιλών δεν αποδώσει όλες τις ομοιότητες²¹. Όπως είδαμε, όταν αποδώσει κανείς τις ομοιότητες και διαφορές των πραγμάτων, λαμβάνει λόγο του κάθε πράγματος. Αυτό όμως δεν είναι τίποτα άλλο παρά διαλεκτική, αφού διαλεκτικόν ονομάζει εκείνον που λαμβάνει τον λόγο κάθε πράγματος. Στο βαθμό δε που δεν έχει να δώσει λόγο στον εαυτό του και σε άλλους, δεν έχει ούτε γνώση (*Πολιτ.*, Ζ 534 b 3-6). Εδώ φαίνεται καθαρά ότι υπάρχουν διαβαθμίσεις της γνώσης και της άγνοιας. Αφού υπάρχει διαβάθμιση στη γνώση, είναι επόμενο ότι θα υπάρχει και διαβάθμιση στην αξία των όντων. Έτσι για παράδειγμα διαπιστώνει ο Πλάτων ότι υφίσταται διαφορά ως προς την αξία της τέχνης του λόγου²².

Βασικό και απαραίτητο στοιχείο (ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ) της διαλεκτικής είναι η *μετρητική*, δηλαδή η τέχνη να μετρά κανείς τα πράγματα που εξετάζει. Αυτή στρέφεται προς δύο κατευθύνσεις, η μία έγκειται στο να μετρούνται και να συγκρίνονται τα πράγματα το ένα προς το άλλο που είναι τα άκρα, η δε άλλη στο να συσχετίζονται τα ίδια προς το μέσον που είναι το μέτριον, το πρόπον, ο καιρός και το δέον, δηλαδή το μέτριο, το αρμόζον, ο καιρός και το αναγκαίο. Η μέτρηση αυτή αφορά όλα όσα είναι παράγωγα της τέχνης. Ο Πλάτων επισημαίνει επίσης ότι, αν δεν εφαρμόσει κάποιος τη μετρητική τέχνη, που είναι η συσχέτιση των πραγμάτων προς άλλα και προς το πρόπον, δηλαδή προς τα άκρα και το μέσον, τότε αυτό θα σημαίνει ότι δεν έγινε διαίρεση κατά είδη, και κατά συνέπεια δεν έγινε διαλεκτική. Στην περίπτωση αυτή θα συμβεί το σφάλμα να θεωρήσει κανείς δύο πράγματα ως όμοια, ενώ έχουν τεράστιες διαφορές μεταξύ τους, όπως και το αντίθετο, να θεωρήσει δηλαδή δύο πράγματα ως διαφορετικά, ενώ είναι εντελώς όμοια μεταξύ τους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έργο του διαλεκτικού κατά Πλάτωνα είναι να μη σταματά κανείς την έρευνα πριν να βρει όλες τις ομοιότητες και τις διαφορές των εκάστοτε εξεταζομένων πραγμάτων²³.

Η διαίρεση κατά είδη είναι όμοια με τη διαίρεση του σώματος κατά μέλη και όχι κατά μέρη, αφού μέρη και μέλη δεν είναι οπωσδήποτε τα ίδια αλλά διαφέρουν μεταξύ τους²⁴. Ενδέχεται όμως τα μέλη να συμπίπτουν με τα μέρη, πράγμα που σημαίνει ότι τα μέρη είναι συγχρόνως και μέλη (*Φίληθ.*, 14 e 1-3). Τα μέλη του σώματος είναι αυτόνομες οργανικές ενότητες, όπως η καρδιά, τα νεφρά, κτλ., πράγμα που δεν συμβαίνει με τα μέρη. Γι' αυτό τα μέλη είναι και μέρη, ενώ δεν συμβαίνει το αντίστροφο, τα μέρη δηλαδή δεν είναι οπωσδήποτε και μέλη. Αυτό συμβαίνει, επειδή το μέρος προς το μέρος έχει τη σχέση του μέρους προς το όλον. Συμβαίνει δηλαδή το μέρος του σώματος να είναι το όλον, το οποίο περιέχει περισσότερα του ενός μέλη. Το όλον όμως αυτό σε σχέση προς ολόκληρο το σώμα είναι μέρος. Έτσι έχουμε εδώ τη θεωρία των συνόλων και υποσυνόλων. Το κεφάλι για παράδειγμα σε σχέση προς το σώμα είναι μέρος, ενώ σε σχέση προς τα μέλη που περιέχει (όπως οφθαλμούς, αυτιά κ.τ.λ.), είναι όλον. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει κατά τον Αριστοτέλη με το άνισο και το παράνομο, τα οποία δεν είναι τα ίδια, αφού το άνισο είναι

μέρος, ενώ το παράνομο όλον. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο λέγει ο Αριστοτέλης ότι κάθε άνισο είναι παράνομο, ενώ κάθε παράνομο δεν είναι κατ' ανάγκη άνισο. (*Ηθ. Νικ.*, Ε 2, 1130 b 10-16).

Διαλεκτική είναι η σύνθεση και η διαίρεση των εννοιών, δηλαδή των πραγμάτων, που αυτές αντικατοπτρίζουν. Σύνθεση των εννοιών είναι ουσιαστικά η σύνοψη στο πλαίσιο της υπόθεσης. Γι' αυτό διαλεκτικός κατά Πλάτωνα είναι ο συνοπτικός. Επίσης τα μαθήματα, που παραδίδονται κατά την εκπαίδευση των νέων πρέπει να εξετάζονται συνοπτικά τόσο ως προς τη μεταξύ τους οικειότητα όσο και ως προς τον αληθινό ον (*Πολιτ.*, Ζ' 539 b 8-c 7). Πρόκειται συνεπώς για το έργο της μετρητικής που αναφέρθηκε προηγουμένως, το οποίο αναφέρεται στην εξέταση των πραγμάτων τόσο προς άλλα, δηλαδή προς τα άκρα, όσο και προς το μέσον, που είναι το όντως ον. Ο διαλεκτικός πρέπει να *συνορᾷ*, να βλέπει δηλαδή τα πράγματα στο σύνολό τους. Για να γίνει όμως αυτό ο διαλεκτικός οφείλει να βλέπει προς το ένα, δηλαδή προς την ιδέα του αγαθού, που είναι η αρετή, προς την οποία οφείλει να υποτάσσει όλες τις ενέργειες και σκέψεις του²⁵. Συνοπτικά, διαλεκτική είναι η διαίρεση κατά γένη ή είδη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην θεωρήσει κανείς ότι το ίδιο είναι διαφορετικό ή το διαφορετικό είναι ίδιο (*Σοφ.*, 253 d). Κατά τη διαλεκτική το ένα γίνεται πολλά και τα πολλά γίνονται ένα (*Φίληβ.*, 15 b). Πρόκειται για την ιδέα και τα αισθητά, ένα ακανθώδες θέμα, το οποίο ο Πλάτων πραγματεύεται διεξοδικά στο πρώτο μέρος του *Παρμενίδη* του, όπου αναπτύσσεται η σχέση της μιας ιδέας προς τα πολλά αισθητά όντα²⁶.

Η διαλεκτική είναι το όργανο εκείνο, το οποίο μας οδηγεί σε αληθινή γνώση, που διακρίνεται για τη σαφήνεια και τη σταθερότητά της. Με τη διαλεκτική αναπτύσσεται η αυτενέργεια και η κριτική ικανότητα του μαθητή, πράγμα που πρέπει να είναι το κύριο μέλημα κάθε εκπαιδευτικού. Αντίθετα, η παροχή έτοιμης γνώσης και η αποστήθιση του μαθήματος είναι άγονος και στείρα μέθοδος, η οποία βοηθά ίσως μόνο στην ταχύτερη εκμάθηση της γλώσσας με την απόκτηση πλούσιου λεξιλογίου. Ο Πλάτων με τον τρόπο γραφής της σκέψης του έφερε τη διαλεκτική και συνακόλουθα την παιδεία στον κολώνα της δόξας της. Σημαντική ήταν επίσης η συμβολή του Αριστοτέλη στην παιδεία²⁷.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην Δρα Φιλοσοφίας κα Αναστασία Οικονόμου για την πολύτιμη συμβολή της στην παρούσα μελέτη.

Σημειώσεις

1. *Ἐπ. Ζ*, 341 c' *Πολιτ.*, ΣΤ 505 e 3. Πρβ. Ferber, 2007.
2. *Αυτόθι*, 341 c-e: εἰ δέ μοι ἐφαίνετο γραπτέα θ' ἰκανῶς εἶναι πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ρητὰ ... ἄλλ' οὔτε ἀνθρώποις ἡγοῦμαι τὴν ἐπιχείρησιν αὐτῶν λεγομένην ἀγαθόν.
3. Ross (1955, 117). ἀνεγράψαντο τὰ ρηθέντα αἰνιγματωδῶς, ὡς ἐρρήθη. 118: αἰνιγματωδῶς ῥηθέντα.
4. *Φαῖδρ.*, 276 a 5-7: ὃς (λόγος) μετ' ἐπιστήμης γράφεται ἐν τῇ τοῦ μανθάνοντος ψυχῇ (Trabattoni, 1994)

5. Έπ. Ζ' 341 e 2-3: εἰ μή τισιν ὀλίγοις ὅποσοι δυνατοὶ ἀνευρεῖν αὐτοὶ διὰ σμικρᾶς ἐνδείξεως.
6. Κουμάκης 2002: 130-137. Του ἰδίου, 2007: 263-7.
7. *Θεαίτ.*, 210 c 3-6: σωφρόνως οὐκ οἰόμενος εἰδέναι ἂ μὴ οἶσθα ... τοσοῦτον μόνον ἢ ἐμὴ τέχνη δύναται.
8. Kant (1910, IX, *Einleitung* σ. 25. Πβ. Κουμάκης (2015: 268-290, Κουμάκης, 2007: 310-313).
9. *Σοφ.*, 229 b-230 e· *Νόμ.*, Θ (IX) 863 c 1-d 6· 740d6-e1, Η 845 b4-5. *Ἀπολ.*, 21 c 5-d 7, 29 a 4· *Μέν.*, 89 a 3-b 1. Για την παιδεία στην αρχαία Ελλάδα πρβ. Jaeger (1936).
10. *Νόμ.*, Β 663 e, Θ (IX) 854 e, 855 a· *Γοργ.*, 525 b· *Πρωτ.*, 326 d· *Πολιτ.*, Ε 472 c-d· *Ἀπολ.*, 23 a· *Έπ.*, VII 332b.
11. *Φαῖδρ.*, 270 c 1-2: Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἷε δύνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὄλου φύσεως;
12. *Μέν.*, 81 c-d. Πρβ. Θεοδωρακόπουλος (1948), σημ. 1 σελ. 432.
13. *Πολιτ.*, Η (VIII) 546 a 4-5, ΣΤ 491 d 1) ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυτὸν οὐράνιο, ἐπειδὴ παρουσιάζει συγγένεια πρὸς τὸν οὐρανὸν, (*Τίμ.*, 90 a 5-7), δηλαδή πρὸς τὴν ἀνωτερότητα καὶ τὴν ὑπεροχὴ πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα ἐκτὸς τῆς ψυχῆς.
14. *Φαῖδ.*, 66 e 4-6: εἰ γὰρ μὴ οἷόν τε μετὰ τοῦ σώματος μὴδὲν καθαρῶς γνῶναι, δυσὸν θάτερον, ἢ οὐδαμοῦ ἔστιν κτήσασθαι τὸ εἰδέναι ἢ τελευτήσασιν· τότε γὰρ αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἢ ψυχὴ ἔσται χωρὶς τοῦ σώματος, πρότερον δ' οὐ.
15. Διογένης Λαέρτιος (9. 25. 10-13)· Rose (1886: 65).
16. Κουμάκης (2016) 92 κ. εξ.
17. *Φαῖδ.*, 73 d 1, 76 a 7· *Μέν.*, 81 e 4.
18. *Πολιτ.*, Ζ' 531 b 9: δεινοὶ διαλεκτικοί.
19. *Πολιτ.*, Ζ' 519 c 8-d 2, 517 b 4-6, 515 e 7-8.
20. *Θεαίτ.*, 208 e 3-5, *Πολιτ.*, Ζ' 534 a 1-2.
21. *Κριτ.*, 107 d, *Τίμ.*, 29 c.
22. *Πολιτικ.*, 257 b 2. Πρβ. Vlastos 2000, 100-123.
23. *Πολιτικ.*, 284 e 11-285 c 2.
24. *Τίμ.*, 76 e 7-77 a 2, *Νόμ.*, Ζ' 795 e 4-5.
25. *Νόμ.*, ΙΒ' 963 a, 965 b, *Σοφ.*, 232 a 4-6, *Τίμ.*, 29 a 3.
26. *Παρμ.*, 131 b 4 κ. εξ., *Πολιτ.*, Ι 596 a κ. εξ.: ἔν ἐπὶ πολλῶν, the "One over many". Πρβ. Fine 1980 καὶ 1995: 103-119.
27. Burnet, J. (1928), Κουμάκης (2007, 445-446).

Βιβλιογραφία

- Βορέας, Θ. (1972) *Ακαδημεικὰ, τόμος πρώτος, Λογική*. Αθήνα, ΟΕΣΒ.
- Burnet, J. (1928) *Aristotle on education*. London.
- Derbola v, J. (1971) *Προβλήματα παιδαγωγικής ερεῦνης καὶ διδασκαλίας*, μετ. Γ. Κουμάκης, Αθήνα.
- (1987) *Grundriss einer Gesantpädagogik*, Frankfurt.
- El Murr, D. (2015) "Paradigmatic Method and Platonic Epistemology", In: *Alternative Perspectives on Plato*, Edited by D. Nails et al. Helsinki, p 1-2.
- Φράγκος, Χρ. (1973) *Η εφαρμογὴ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη σε παιδιά*. Ἰωάννινα.

- Ferber, R. (2007). *Warum hat Platon die Ungeschriebene Lehre nicht geschrieben*. München: Beck.
- Fine, G. (1980) "The One over many." - *The Philosophical Review* 99, No. 2. 197-240.
- (1995). *On Ideas: Aristotle's Criticism of Plato's Theory of Forms*. Oxford, 103-119.
- Hermeias (2012) *In Platonis Phaedrum scholia. Hermeias Alexandrinus*, ediderunt C. M. Lucarini et Cl. Mor. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum, Berlin-New York.
- Jaeger, W. (1934 - 47) *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*. Berlin-Leipzig-De Gruyter. Μεταφρασμένο στα ελληνικά υπό Γ. Βέρροου: *Παιδεία. Η μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου*. Πρόλογος Ι. Θεοδωρακόπουλου, Αθήνα: Παιδεία 1964².
- Kant, I. (1910-11) *Werke. Gesammelte Schriften. Bd. III, Kritik der reinen Vernunft*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Koumakis, G. (1971) *Platons Parmenides*. Bonn, Bouvier Verlag.
- (2014) "The Necessity of Writing Plato's Philosopher. *Πλάτων*, 59, 167-175.
- (2016) *Dialectic and Democracy, Studies on Plato and Aristotle*. Thessaloniki: Romi.
- (2020) "Dialectic as Socratic Elenchus in Plato's Gorgias", in: *Archive of the History of Philosophy and Social Thought*. Warsowa, vol. 65, 211-235.
- Κουμάκης, Γ. (2002) *Σύγχρονα προβλήματα και παιδεία. Θέματα θεωρίας και φιλοσοφίας της παιδείας*, Αθήνα: εκδόσεις Πατάκη.
- (2007) *Θεωρία και φιλοσοφία της παιδείας*. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω.
- Κούτρας, Δ. (1990) "Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση", στο Κ. Βουδούρης (επιμ.) *Η πολιτική και ο πολιτικός*. 94-106.
- Miller, M. (2009) *Ο φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα, μαζί με το: Διαλεκτική εκπαίδευση και Άγραφα δόγματα στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, μετ. Δ. Καπράλος, Αθήνα: Ενάλιος.
- Palumbo, L. (2018) "Mimesis in Plato's Politicus", in: B. Bossi et al. (eds), *Plato's Statesman Revisited*. Berlin, De Gruyter
- Rabbow, P. (1960) *Paidagogia: Die Grundlegung der abendländischen Erziehungskunst in der Sokratik*. Göttingen. Vandenhoeck und Ruprecht.
- Rose, V. (1886) *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*, Lipsiae: Teubner.
- Ross, W. (1955) *Aristotelis fragmenta selecta*. Oxford, Clarendon Press.
- Θανασσάς, Π. (1998) *Ο πρώτος «δεύτερος πλοῦς»*. Είναι και κόσμος στο ποίημα του Παρμενίδη. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι. (1948) *Πλάτωνος Φαῖδρος*, Αθήνα.
- Trabattoni, Fr. (1994). *Scrivere nella anima.: verità, dialettica e persuasione in Platone*. Italian Edit. Firenze.
- Vlastos, Gr. (2000) "Βαθμοί της πραγματικότητας στον Πλάτωνα". *Πλατωνικές Μελέτες*, μετ. Ι. Αρζόγλου, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 100-123.